

Ervaringsleren cultiveren 'Onderzoek in eigen werk'

Albert de Vries

Samenvatting

November 2004

Het boek omvat 288 bladzijden.

Het boek is voor € 29,50 via de boekhandel te verkrijgen en wordt uitgegeven door Academische Uitgeverij Eburon, ISBN 90.5972.054.7

Deze samenvatting is gedownload van www.academievoorervarendleren.nl

Aanleiding en vraagstelling

In een snel veranderende maatschappij komt het aan op het menselijk vermogen tot leren en met name een leren van en in de werksituatie. Ervaringsleren blijkt niet vanzelf gelijkwaardig naast of als aanvulling op schools leren plaats te vinden. Ervaringsleren vraagt een eigen verzorging.

Aanleiding tot dit onderzoek is een zekere spanning die optreedt bij ervaringsleren tussen datgene dat expliciet gekend en gehanteerd wordt en datgene dat impliciet gehanteerd wordt en nog 'verborgen' is. Mij is het er niet om te doen om deze spanning te laten verdwijnen en alle kennis expliciet te maken. Werken met ervaring betekent namelijk omgaan met intuïtie en met 'stilzwijgende kennis'. 'Stilzwijgende kennis' kan opgevat worden als een ijsberg, waarvan alleen het topje boven water verschijnt. Wil dit omgaan met ervaring professioneel worden dan is het van belang om een praktijktheorie¹ te ontwikkelen, waarin het 'stilzwijgende' zijn plek heeft.

Een aanleiding tot het onderzoek is ook gelegen in een ideaal. Gezien de in hoofdstuk 1 beschreven maatschappelijke ontwikkelingen is het aan de orde om te streven naar een integratie van denken en doen op elke werkplek. Een voorwaarde daarvoor is dat de mens een relatie met zijn (werk)omgeving aan gaat. Dat wil zeggen dat men zelf niet als willekeurig vervangbaar wordt beschouwd en dat men dat wat er in de omgeving is neemt als uitgangspunt. Met die integratie van denken en doen kan een zinvolle en vruchtbare relatie met de zich steeds veranderende omgeving plaatsvinden. Respect voor de omgeving leidt tot duurzaamheid. Dit dynamische begrip van duurzaamheid is dus direct gerelateerd aan menswaardigheid, in de zin van een integratie van denken en doen.

Dit ideaal is dat in principe elke vakman zijn eigen werk onderzoekt. Dat betekent dat iedereen van zijn ervaringen leert, die ervaringen in een groter kader plaatst en op basis van die ervaringen bijdraagt aan de ontwikkeling van het vak en zo ook aan de ontwikkeling van de maatschappij. Anders gezegd: Iemand is profes-

1. Een 'praktijktheorie' bevat de noodzakelijke theorie om een praktijk te ontwerpen en uit te oefenen.

sioneel wanneer de drie dimensies van het vak, te weten techniek, visie en basishouding en hun onderlinge samenhang, door die persoon verzorgd worden:

- Een vakman beheerst de bij het vak behorende technieken.
- Een vakman heeft visie op zijn vak, waarmee zijn vak geplaatst wordt in een maatschappelijke samenhang en de bijdrage zichtbaar gemaakt wordt die vanuit het vak aan de maatschappij geleverd kan worden.
- Een vakman beschikt over een voor het vak kenmerkende basishouding, een bepaalde wijze van werken, ook wel methodologie genoemd.

Het hier geschetste ideaalbeeld van professionaliteit zal alleen maar aan betekenis toenemen in een maatschappij waar veranderingen telkens sneller plaatsvinden.

De vraagstellingen in dit ontwikkelingsonderzoek luiden:

1. 'Hoe kan een gecultiveerde vorm van ervaringsleren, te weten 'onderzoek in eigen werk', zo vorm gegeven worden, dat die in overeenstemming is met de principes van een van nature plaatsvindend ervaringsleren?' en
2. 'Hoe kan het coachen bij ervaringsleren, dan wel 'onderzoek in eigen werk' zo vorm gegeven worden, dat dat in overeenstemming is met de principes van ervaringsleren, dan wel 'onderzoek in eigen werk'??'

Hoe ervaringsleren plaats vindt en hoe dat tot op het niveau van de gespreksvoering en reflectie verzorgd kan worden is tot nu toe onuitgewerkt. Met dit onderzoek wil ik een bijdrage leveren aan de verdere ontwikkeling van de technieken van ervaringsleren en de daarbij behorende basishouding en visie, als essentieel deel van het ontwikkelen van reflexieve professionaliteit.

Dit ontwikkelingsonderzoek heeft een ontwerp karakter. Daarmee is de vraagstelling voor dit onderzoek gericht op een concrete praktijk op kleine schaal. Tegelijkertijd kunnen de processen die bij het ontwerpen van die praktijk een rol spelen en de inhoud van die praktijk exemplarisch zijn voor het veel algemenere gebied van ervaringsleren en coachen.

Conclusies over ervaringsleren

De eerste conclusie van dit onderzoek luidt: Ervaringsleren is te leren. Het bijzondere van de in dit onderzoek uitgewerkte vorm van ervaringsleren is dat het onderzoeks- en leergesprek een vorm heeft die gegrondvest is in het ervaringsleren zelf. Daarmee is het een realistische werkwijze en niet een structuralistische. De hier ontwikkelde reflectiewijze stimuleert tot betrokken, creatief, intuïtief handelen. Deze conclusie wordt onderbouwd door onderzoek naar:

- het karakter van ervaringsleren, zowel vanuit een literatuurstudie, als vanuit praktijkervaring (respectievelijk hoofdstuk 2 en 3),
- het toetsen of de ontwikkelde technieken overeenkomen met het karakter van ervaringsleren (hoofdstuk 4),
- mijn leerproces bij het ontwikkelen van de technieken in de praktijk (hoofdstuk 6).

Op basis van deze deelonderzoeken en onderzoek naar de ervaring van klanten wordt een praktijktheorie van 'onderzoek in eigen werk' geformuleerd. Vervolgens is een eerste stap gemaakt in het inzetten van op de praktijktheorie gebaseerde beoordelingscriteria voor de praktijk (hoofdstuk 5).

De praktijktheorie van ervaringsleren, dan wel 'onderzoek in eigen werk' (hoofdstuk 5)

Het is mogelijk gebleken om, met als kader de drie dimensies van professionaliteit de praktijktheorie van 'onderzoek in eigen werk' te beschrijven.

De **visie** van 'onderzoek in eigen werk' is: 'Het handelen toont een beeld van de werkzame idee van de handeling en van het grotere geheel van de situatie. In de reflectie op de onverwachte handeling en de positieve uitwerking daarvan wordt vernieuwing zichtbaar.'

De daarmee samenhangende **basishouding** kan beschreven worden als: 'Men verbindt zich met de ander of

het andere in het zien van ontwikkelingsmogelijkheid. Men zegt onvoorwaardelijk ‘ja’ tegen de ander, tegen zijn gedrag, tegen zijn eigenheid of tegen het aparte van het andere. Men zoekt het deelnemer-zijn op en reflecteert tegelijk op die deelname.’

De **techniek** is te beschrijven met: ‘Men benoemt de wilsrichting van de ander of het andere op basis van een inlevend waarnemen, de reflectie op de gelukte onverwachte handeling of op het werken aan visie. Men ontwerpt scenario’s op basis van handelingen, die aan kunnen sluiten bij die wilsrichting.’

Aan de hand van publicaties, waarin ‘onderzoek in eigen werk’ voorkomt, is nagegaan of de praktijktheorie nog bijgesteld moest worden. Dat was niet het geval. Op grond van de opgedane ervaring is te verwachten dat de hier geformuleerde praktijktheorie kan worden gehanteerd als beoordelingskader bij het zich eigen maken van ‘onderzoek in eigen werk’.

Wat blijkbaar direct aanspreekt en tot uitdrukking gebracht wordt in de onderzoeksverslagen is de positieve en gelijkwaardige basishouding. De techniek beoordeelt men als verrassend en lastig. Men ziet zich voor eerst (1-2 jaar) alleen onder begeleiding er mee werken. Men kan het principe van het werken met visie goed volgen, maar het blijkt lastig zelf visie tot uitdrukking te brengen.

Karakter van ervaringsleren (hoofdstuk 2 en 3)

De **visie** op ervaringsleren: ervaringsleren is een leren dat gericht is op het kunnen leveren van een autonome en authentieke bijdrage aan maatschappelijke behoeften. Deze bijdrage blijkt gebaseerd te zijn op de mogelijkheid aan te kunnen sluiten bij wilsrichtingen van anderen of bij het duurzame van het andere. Die wilsrichtingen verschijnen alleen in relatie tot een concrete omgeving. Het beeld van het leerling-gezel-meesterstelsel is behulpzaam bij deze visie.

Kenmerkend voor ervaringsleren is een participatieve benadering als **basishouding**. Een basaal element is de positiviteit in deze grondhouding: men ziet of zoekt altijd mogelijkheden, ook al kent men die niet van te voren, of juist omdat men die niet van te voren kent.

Wanneer men op de laag van de **techniek** kijkt, is te zien dat ervaringsleren altijd ingebed is in een concrete context en beeldend is. Gezien het intuïtieve karakter van ervaringskennis dient er ruimte te zijn voor een ‘niet weten’. Ervaringskennis is simultaan en niet opeenvolgend. Een veel gebruikt beeld voor ervaringsleren is echter dat van het cyclische. Om het gelijktijdige uit te drukken is het beeld van het raam (‘window’), waardoorheen men het volgende raam kan zien (raamvertelling) of de vensters, die men kan openen, adequater. Ervaringsleren is dan een soort door- of heen en weer schakelen (‘to link’) of een van golf naar golf springen (‘surfen’).

Mijn conclusie is dat technieken van ervaringsleren nog nauwelijks beschreven zijn (§ 2.2.7). Daarbij gaat het om technieken tot op het niveau van de gespreksvoering en reflectie en in overeenstemming met het karakter van ervaringskennis. De oorzaak hiervan is onder andere gelegen in het feit dat ervaringskennis en –leren vanuit de expliciete kenniswereld wordt beschreven en niet vanuit de ervaringswereld zelf.

Ervaringsleren wordt gestimuleerd door voorwaarden voor het ‘er in zijn’ te scheppen, hier ‘deelnemersbewustzijn’ genoemd, en geen appel te doen aan een toeschouwersbewustzijn. Dit proces kan van minuut tot minuut verzorgd worden door bijvoorbeeld in een gesprek te werken met concrete, al dan niet visionaire beelden. Daarmee wordt een omgeving geschapen waarin onderzocht en ervaren kan worden. In het gesprek wordt dit deelnemende element verder verzorgd door reflexieve oordelen te hanteren, in plaats van feitelijke of persoonlijk dan wel emotionele oordelen.

Kortom, ervaringsleren is een heel eigen vorm van leren, die zich onderscheidt van een louter intellectueel leren of een aanleren van reeds van te voren bekende praktische vaardigheden. De eigenheid hangt samen met het karakter van ervaringskennis, dat hier omschreven wordt als een vaardigheid (‘effectieve actie in respons op de omgeving’) en niet als te bezitten eenheden. Sterker nog, ervaringskennis is ook de vaardigheid dat wat nog niet als zodanig geweten werd als mogelijkheid te zien. Daarmee is ervaringsleren basis voor vernieuwing van een praktijk.

Technieken (hoofdstuk 4)

Technieken die hier uitgewerkt worden zijn:

- inlevend, beeldend waarnemen van de wilsrichting
- reflectie op de gelukke onverwachte handeling
- werken aan visie

en varianten van deze technieken:

- reflexief vergaderen
- reflexief schrijven.

Kenmerkend voor de technieken is dat men in het onderzoeksgesprek de denkintuïtie beoefent en daarmee de handelingsintuïtie voorbereid. Reflecteren wordt daarbij opgevat als een handeling. Men doet mee met de ander, met de handelingen van de ander, met de oordelen van de ander, men kijkt van binnenuit naar dat meedoen en benoemt wat men ziet. Het idee 'intuïtie' wordt tot ervaring en uiteindelijk als 'begripsintuïtie' tot techniek in het reflectiegesprek.

Een casus

Een gelukke onverwachte handeling van een groepsleider werkzaam in de zorg voor mensen met een verstandelijke handicap:

Een cliënt is lastig mee te krijgen in de groepsactiviteiten. Het is altijd veel getrek en gesleur. Op wandelingen loopt men het risico dat hij opeens open en bloot kan gaan staan 'wildplassen'.

Op een dag duwt de groepsleider hem voor de wandeling de WC in. De cliënt gaat daarna zonder problemen mee en er gebeurt niets vervelends onderweg.

Reflectie:

Wanneer men de handeling alleen letterlijk neemt, dan betekent het dat men de cliënt elke keer weer de WC in moet duwen. Dat is een benauwend idee.

Wanneer men de handeling als beeld opvat en naar de dynamiek kijkt, kan zichtbaar worden dat de cliënt 'in een eigen wereld wordt geplaatst'. Dat idee geeft ruimte.

Inleven in de cliënt:

Het inleven in hetgeen de cliënt doet wordt in dit geval opgezocht in de eigen ervaring: Wat doe je of probeer je te doen toen je zelf voor het laatst in het wild plaste? 'Van te voren en terwijl ik plas kijk ik voortdurend over mijn schouder of er niet iemand mijn ruimte binnenkomt.' Op basis van de eigen ervaring is de werkhypothese over de wilsrichting van deze man: 'Kijkend ruimte begrenzen'. Hij wil vaardig worden in het door middel van te kijken de ruimte te begrenzen. Wanneer hij wild plast is hij daar reeds volstrekt autonoom en vaardig in.

Vervolg reflectie:

Navolgbaar is na deze reflectie dat die man de WC induwen aansluit bij zijn wilsrichting. Hij wordt geholpen zijn eigen ruimte in te nemen, in plaats van dat men probeert om hem vriendelijk, autoritair, smekend, of hoe dan ook er bij te betrekken. Vanuit het in de eigen ruimte zijn kan hij deelnemen aan het groepsgebeuren. Het is een kwaliteit die in het algemeen bij het nemen van initiatieven vruchtbaar is.

Nieuwe actie:

Er wordt niet meer getrokken aan de cliënt of hij mee wil doen aan een activiteit, nee, hij wordt in zijn eigen wereld geplaatst en de wereld van de anderen wordt zichtbaar gemaakt. 'Jij zit lekker in je stoel. Wij gaan wandelen'. In een mum van tijd heeft hij ook zijn jas aan en gaat mee.

Dat een groepsleider deze gelukke onverwachte handeling vertelt aan collega's, terwijl hij het nog niet snapt, komt voort uit enthousiasme. Zonder het vertrouwen dat collega's bereid en in staat zijn om met hem samen het idee in de handeling te zoeken zou zo'n handeling niet verteld worden uit een terechte angst alleen kritiek op die handeling te krijgen: 'Men mag cliënten toch niet op die manier de WC induwen!'

Mijn leerproces (hoofdstuk 6)

De ontwikkeling van ‘onderzoek in eigen werk’ is in drie perioden beschreven. Elke periode werd afgesloten met een tussentijdse publicatie van de stand van zaken.

In de eerste periode (1982-1992) ontwikkel ik al experimenterend het idee ‘onderzoek in eigen werk’. Vraagstellingen uit de praktijk van boeren worden zichtbaar wanneer ik naar hun handelen en de effecten van hun handelen kijk. Stilzwijgende ervaringskennis wordt zo zichtbaar, evenals dat er onderzoek gedaan wordt vanuit verbondenheid. De ontdekkingen in ‘onderzoek in eigen werk’ worden gedaan omdat het onderzoek niet uit de omgeving geïsoleerd wordt, maar juist er in geplaatst, waarbij die omgeving inclusief, in dit geval, de creatieve boer is. In de ontmoeting met die omgeving ontstaan ook de idealen.

In de tweede periode (1992-1999) worden de drie onderzoeks- en gesprekstechnieken van ‘onderzoek in eigen werk’ uitgewerkt: Het ontwikkelen van de techniek van het reflecteren op de gelukte onverwachte handeling (§ 6.3.1) kan opgevat worden als een internaliseren van de ervaring van de voorafgaande tien jaar. In alles wordt de basishouding van het ja-zeggen telkens meer vormgegeven. In de techniek van het inlevend waarnemen: een ja-zeggen tegen de persoon, het aparte gedrag, de beweging die de ander of het andere maakt, de beelden en de voorstellingsvrije begrippen die opduiken. Een ja-zeggen zonder het op dat moment al te willen snappen. Bij het werken aan visie is het een ja-zeggen tegen een nieuwe, toekomstige context en vervolgens kijken wat men zichzelf in die nieuwe omgeving ziet doen.

In de derde periode (1999-2003) wordt de visie op ‘onderzoek in eigen werk’ en het hanteren van visie bij het werken met ‘onderzoek in eigen werk’ veel explicieter uitgewerkt.

De betekenis, consequenties en reikwijdte van al deze elementen worden niet in één keer bewust door mij gevat. Terugblikkend op mijn leerproces kan ik concluderen dat ik die elementen ontdek door vanuit mijn ideaal van de onderzoekende mens aan het werk te gaan: Ik verbind me met concrete situaties, neem elementen in mij op en hanteer ze. Bewust ga ik die elementen pas zien op het moment dat ze door mijn intuïtieve handelingen waarneembaar worden. Parallel aan dit proces studeer ik, vergeet het bestudeerde en herinner in een nieuwe context het me weer, maar nu passend.

Relatie tot de maatschappelijke context

Het nieuwe is gelegen in het feit dat men consequent denkt in relatie tot een concrete omgeving, in plaats van een abstracte, en consequent de gegeven situatie als vertrekpunt neemt om mee te werken, in plaats van die te willen vervangen. Om zo te kunnen denken en handelen moet men in staat zijn om mogelijkheden te zien. Tegelijkertijd is het zo dat wanneer men zo denkt en handelt, men ook voortdurend mogelijkheden ziet. Daarmee levert dit onderzoek een bijdrage aan een menswaardige en duurzame maatschappelijke ontwikkeling.

Conclusies over het coachen bij ervaringsleren

Net als ervaringsleren is ook coachen te leren, en wel een coachen waarbij men zich consequent richt op het werken met stilzwijgende kennis, met ervaring, met deelnemersbewustzijn.

Deze conclusie wordt nader onderbouwd met behulp van de beantwoording van een aantal deelvragen:

- o ‘Welk karakter heeft coachen?’
- o ‘Kan een praktijktheorie van het coachen geformuleerd worden op basis van de literatuurstudie, de eigen ervaring met coachen en de reeds geformuleerde praktijktheorie van ‘onderzoek in eigen werk?’

Wil iemand het met deze deelvragen verkregen resultaat in de eigen situatie inzetten en daaraan aanpassen, dan is van belang dat diegene zich het leerproces van de onderzoeker eigen kan maken. Mijn leerproces in het coachen en het opleiden tot coach staat niet los van het leerproces van de cursisten. Twee aanvullende deelvragen luiden dan ook:

- o ‘Hoe is mijn leerproces verlopen bij het ontwikkelen van de opleiding tot coach in de praktijk? Hoe verschijnen al doende de ingrediënten van de praktijktheorie?’
- o ‘Welke processen spelen zich af bij de cursisten die de perceptie van de methodiek bevorderen dan wel belemmeren?’

Het karakter van coachen (§ 7.2)

In veel tegenwoordig gebruikte modellen van coaching komt een tegenstelling tussen taakgericht en persoonsgericht coachen naar voren. Door bij het coachen doelen te stellen blijft men binnen het gebied van expliciete kennis. Door te stellen hoe men op een nieuwe wijze de omstandigheden betekenis geeft – waarmee de ander in een nieuwe omgeving geplaatst wordt – neemt men stilzwijgende kennis serieus. Deze nieuwe omgeving neemt men als vertrekpunt om mogelijke activiteiten te onderzoeken. Met dit ‘stellend onderzoeken’ vermijdt men de aangeduide begrenzing van de expliciete kennis en bewerkstelligt men betrokkenheid.

Uit de literatuur komen als algemene kenmerken ook naar voren dat men als coach een voorbeeldfunctie heeft en dat het coachen gericht is op leren en veranderen en wel concreet, dichtbij.

De praktijktheorie van coachen (§ 7.3)

Basishouding in het coachen: ‘De coach sluit al onderzoekend aan bij situaties waardoor hij positief of negatief geraakt wordt, waar hij beleeft ‘daar zit een kern’ en tegelijkertijd ‘ik begrijp het niet’. De coach beweegt mee waar reeds beweging is, zonder de eigen oriëntatie uit het oog te verliezen.’

De **techniek** van het coachen: ‘De coach zet het grotere kader als visie neer en van daaruit hanteert hij de technieken van ‘onderzoek in eigen werk’. De coach nodigt zijn cliënten uit om begrippen kijkend te onderzoeken en ze zo nieuwe inhoud te geven, in plaats van voortijdig te oordelen. De coach nodigt uit om de omgeving waar te nemen en met kleine experimenten een verbinding met de omgeving aan te gaan. De coach appelleert aan een deelnemersbewustzijn.’

De **visie** van het coachen: ‘Het beeld van de situatie waardoor de coach geraakt wordt verwijst naar een groter geheel. Dat grotere geheel, dus daar waar de ruimte vergroot is, biedt bewegingsruimte.’

Wanneer men op deze wijze coacht, dan stimuleert men een ervaringsleren en wel op zo’n manier dat men aansluit bij reeds aanwezige kiemen tot ervaringsleren.

Mijn leerproces en dat van de cursisten (§ 7.4)

Eén belangrijk kenmerk van de training is dat men in de training de werksituatie benadert, onder andere door aan praktijkcasussen te werken. Dit helpt om de vertaalslag van training naar werk te maken. Tegelijkertijd gaat van de training ook een normatieve werking uit, in de zin dat men in de training ervaring opdoet hoe men de werksituatie, bijvoorbeeld een teamvergadering, vorm kan geven als onderzoekswerkplaats. Vergaderen wordt dan tot ervaringsleren. Ook de training is een werkplaats om stapsgewijs en al experimenterend de methodiek te ontwikkelen.

Mijn leerproces wordt gekenmerkt door een voortdurend experimenteren en kleine stapjes zetten. Bij dat experimenteren word ik geleid door mijn idealen, dus door waar ik niet tevreden ben, een volgende stap wil, en door waar ik uitgedaagd wordt door wat zich in de situatie nieuw aandient. Ik zie mogelijkheden en voer die dan ook uit, ook al weet ik niet waar ik precies uit zal komen. Daarmee creëer ik telkens een nieuwe omgeving, voor anderen én voor mezelf.

Het coachen bij ‘onderzoek in eigen werk’ blijkt een vak te zijn, waar het gaat om het zich eigen maken van een basishouding, technieken, visie en een integratie van die drie gebieden. Een tijdsinvestering van ongeveer drie jaar is niet ongebruikelijk. Stilzwijgende kennis verschijnt pas in relatie tot een omgeving. Men geeft ruimte voor stilzwijgende kennis door een ‘niet-weten’ als interessant en uitdagend te kunnen ervaren. Het coachen bij het omgaan met stilzwijgende kennis wordt gestimuleerd door ervaring op te kunnen doen en door een omgeving waarin men mag experimenteren.

Cursisten doen meer met de elementen uit de training tot coach indien ze zelf ervaring hebben met ‘onderzoek in eigen werk’.